

Wstęp

Encyklika *Rerum novarum* z 15 maja 1891 r. należy do najbardziej znanych i cenionych spośród wydanych przez papieża Leona XIII (1878–1903, wł. Gioacchino Pecci)¹. Jej znaczenie podkreślali wielokrotnie następcy Leona XIII, m.in.: Pius XI, Jan XXIII, Paweł VI oraz Jan Paweł II. Ten ostatni, ogłaszając encyklikę *Centessimus annus* w setną rocznicę opublikowania *Rerum novarum*, odniósł się do zawartych w niej postulatów i wskazał na ich aktualność w świecie współczesnym, pisząc: „Celem tej encykliki jest uwydatnienie żywotności zasad sformułowanych przez Leona XIII, które należą do doktrynalnego dziedzictwa Kościoła i stąd – ze względu na powagę Urzędu Nauczycielskiego – mają moc wiążącą”². Leon XIII, podejmując kwestię robotniczą w *Rerum novarum*, zwrócił uwagę na szczególne znaczenie wartości religijno-moralnych, bez uwzględnienia których, jego zdaniem, nie byłoby możliwe rozwiązanie problemów społecznych, nurtujących współczesną mu cywilizację³.

Encyklika *Rerum novarum* skierowana była przede wszystkim do katolickich społeczności w krajach, w których rozwój przemysłu był dynamiczny, ale sytuacja ekonomiczna wykonawców tego rozwoju – robotników niezmiernie skomplikowana i trudna. Pod koniec XIX stulecia takimi krajami były ówczesne mocarstwa Europy Zachodniej: Niemcy, Wielka Brytania i Francja oraz Stany Zjednoczone Ameryki.

¹ P. Jarecki, „*Rerum novarum*” – wielka karta nauczania społecznego Kościoła [w:] 100. rocznica encykliki Leona XIII „*Rerum novarum*” (materiały duszpasterskie), Warszawa 1991, s. 20–21.

² Jan Paweł II, *Centessimus annus. Tekst i komentarze*, red. F. Kampka, C. Ritter, Lublin 1998, s. 9.

³ J. Krucina, *Centessimus annus jako lektura Rerum novarum* [w:] tamże, s. 78.

W niniejszej publikacji zajęto się sytuacją Kościoła rzymskokatolickiego w Stanach Zjednoczonych Ameryki. Uwzględniając szczególnie wpływ, jaki miała encyklika *Rerum novarum* na postrzeganie kwestii społecznej i problemów robotniczych przez głównych przedstawicieli duchowieństwa amerykańskiego. To opracowanie jest próbą odpowiedzi na pytania dotyczące kształtowania się w amerykańskim duchowieństwie wrażliwości na problemy społeczne przed i po wydaniu encykliki (tj. przed i po 1891 r.) oraz jej wpływu na katolicką naukę społeczną w Stanach Zjednoczonych.

Jako główną przestrzeń czasową obrano lata 1891–1919. Czyli od ukazania się encykliki *Rerum novarum* do opublikowania przez biskupów amerykańskich tzw. *Bishops' Program of Social Reconstruction*, który postulował wprowadzenie w Stanach Zjednoczonych wielu reform, mających poprawić warunki życia i pracy robotników. Jednakże dla przedstawienia specyficznych warunków, zaistniałych w amerykańskim środowisku katolickim, pozwalających w tak dojrzały sposób przyjąć nauczanie Leona XIII, należy ukazać zmagania z kwestią robotniczą w Stanach Zjednoczonych w szerszym kontekście, tj. od III synodu plenarnego w Baltimore w 1884 r. Natomiast, aby zaprezentować skutki recepcji postulatów zawartych w encyklice papieża Leona XIII, należy prześledzić *Bishops' Program of Social Reconstruction* i jego wpływ na ustawodawstwo federalne, który w odniesieniu do zmian amerykańskiego prawodawstwa w zakresie prawa pracy trwał aż do lat trzydziestych XX w.

Ze względu na rozległość terytorium Stanów Zjednoczonych i ograniczenie czasowe pobytu autora w tym państwie nie było możliwości, aby zebrać wszystkie opinie, które ukazały się na temat encykliki stanowiącej przedmiot niniejszego opracowania. Stąd obszar poszukiwań zawężono do głównych ośrodków życia społecznego i religijnego w Stanach Zjednoczonych, m.in.: Waszyngtonu, Nowego Jorku, St. Louis i Chicago oraz do pierwszego arcybiskupstwa w Baltimore. Z ośrodkami tymi były związane czołowe postacie Kościoła rzymskokatolickiego w Stanach Zjednoczonych, które pozostawiły po sobie znaczną liczbę dokumentów i wspomnień⁴.

⁴ Zob. np.: J.L. Spalding, *Opportunity and the Other Letters and Addresses*, Chicago 1901; J. Ireland, *Kościół i czasy obecne*, Warszawa 1907; J. Gibbons, *A Retrospect of Fifty Years*, Vol. 1–2, Baltimore 1917.

Podjęto zatem w formie syntezy próbę ukazania interpretacji encykliki *Rerum novarum* i wynikających z niej propozycji naprawy istniejących relacji społecznych oraz wprowadzenia ich w życie na terenie Stanów Zjednoczonych Ameryki.

Specyfika amerykańska polega na nakładaniu się wielu palących problemów, m.in.: organizacji i rozwoju diecezji katolickich, sytuacji imigrantów katolików, konfliktów pomiędzy pracodawcami i pracownikami oraz trudności, z jakimi spotkał się Kościół rzymskokatolicki w społeczeństwie amerykańskim, w którym znacząco więcej było wyznawców protestantyzmu. Każda narodowość imigrancka miała swoich duszpasterzy, którzy tworzyli odrębną, ale jednolitą etnicznie sieć parafialną. Konsekwencją takiej działalności była rywalizacja o wpływy w amerykańskim Kościele rzymskokatolickim i Kurii Rzymskiej, co wyrażało się w dążeniu do posiadania biskupa wywodzącego się z własnej grupy etnicznej, który reprezentowałby jej interesy. Brak reakcji na te działania ze strony Kurii Rzymskiej prowadził do napięć w łonie amerykańskiego Kościoła rzymskokatolickiego. Postępowanie takie wiodło do konfliktów z istniejącą już hierarchią Kościoła rzymskokatolickiego w Stanach Zjednoczonych, której większość stanowili początkowo Francuzi i Niemcy, a następnie przedstawiciele imigrantów i ich potomków z Irlandii. Dominacja Irlandczyków w episkopacie amerykańskim wynikająca m.in. z czynników ekonomicznych, edukacyjnych oraz ze znajomości języka angielskiego i przez to szybkiego dostosowania się do realiów amerykańskich, wywoływała dodatkową frustrację u innych grup etnicznych w Stanach Zjednoczonych. Tendencje separatystyczne wystąpiły również wśród polskich imigrantów, czego rezultatem była schizma, wyrażająca się w utworzeniu m.in.: Polskiego Narodowego Kościoła Katolickiego.

Kościół rzymskokatolicki w Stanach Zjednoczonych poświęcał bardzo dużo uwagi organizacji własnej instytucji, rozbudowie sieci parafialnej oraz działaniom na rzecz pobudzenia życia religijnego katolików amerykańskich. Te zagadnienia rozważali uczestniczy obrad III synodu plenarnego w Baltimore (1884 r.), choć i kwestia społeczna, szczególnie związana z sytuacją ekonomiczną i socjalną robotników nie była uprzednio obca Kościołowi rzymskokatolickiemu w Stanach Zjednoczonych. Można

wręcz zauważyć dużą wrażliwość na te problemy i pełne zaangażowanie katolickich duchownych i świeckich w ich rozwiązanie.

Podczas obrad synodu w Baltimore wystąpienie Johna Irelanda, biskupa (a następnie arcybiskupa) St. Paul, było pierwszym poważnym sygnałem w kwestii społecznej⁵. Brał on w obronę katolików amerykańskich oskarżanych o brak lojalności wobec republiki amerykańskiej i jej liberalnych ideałów, zarówno ekonomicznych, jak i politycznych, w tym m.in.: gospodarki wolnorynkowej, demokratycznych wyborów, niezależnych instytucji państwowych itp. Zarzuty tego rodzaju były wysuwane głównie przez protestantów ze względu na podległość hierarchii katolickiej Rzymowi, a dokładniej Kongregacji Rozkrzewiania Wiary, która traktowała Stany Zjednoczone jako kraj misyjny. Treść tego wystąpienia, które zostanie szczegółowo omówione w dalszej części pracy, spotkała się z żywą reakcją ze strony pozostałych członków episkopatu Stanów Zjednoczonych, a większość zgromadzonych w Baltimore hierarchów podzielała opinię biskupa J. Irelanda. Należał do nich m.in. kardynał James Gibbons, choć byli i tacy, którzy głośno wyrażali swój sprzeciw. Do nich należał John B. Hogan, sulpicjanin, rektor seminarium w Bostonie. Uważał on, że należy zachować dotychczasowy charakter stosunków z państwem i społeczeństwem amerykańskim, ponieważ wszelkie zmiany mogą przysporzyć sporo kłopotów Kościołowi rzymskokatolickiemu w Stanach Zjednoczonych⁶. J.B. Hogan był wyrazicielem postawy konserwatywnych członków episkopatu i duchowieństwa, którzy mieli obawy przed zbyt łatwym uleganiem Kościoła rzymskokatolickiego wpływom amerykańskich instytucji państwowych w kwestiach społecznych oraz republikańskich ideałów demokracji amerykańskiej. Dyskusja na ten temat stanie się przyczyną poważnego konfliktu i doprowadzi do wywołania sporu w kwestii tzw. amerykańizmu w łonie Kościoła katolickiego w tym kraju.

⁵ J. Ireland, *The Catholic Church Equally Opposed to Anarchy and to Despotism, the Guardian of Society, the Defender of True Liberty* [w:] *The Memorial Volume. A History of the Third Plenary Council of Baltimore (November 9 – December 7, 1884)*, Baltimore 1885, s. 11–32 (tytuł nad artykułem nie jest taki sam, jak tytuł widniejący w spisie treści i brzmi: *The Church – the Support of Just Government*).

⁶ M.R. O'Connell, *John Ireland and the American Catholic Church*, St. Paul 1988, s. 194.

Od czasu III Synodu Plenarnego w Baltimore Kościół rzymskokatolicki w Stanach Zjednoczonych Ameryki targany był konfliktami, których źródło leżało w różnej interpretacji roli duchowieństwa w życiu społeczeństwa i stopnia ingerencji w rozwiązywanie jego problemów. W Stanach Zjednoczonych przybrało to szczególnie charakter ze względu na prote stancką kulturę i republikańskie instytucje państwowe oraz kapitalistyczną gospodarkę. W pracy przedstawiono tylko niektóre z działań Kościoła rzymskokatolickiego w Stanach Zjednoczonych mających na celu na rozwiązywanie problemów socjalnych społeczeństwa, głównie w odniesieniu do tzw. kwestii robotniczej. Sama encyklika *Rerum novarum* stała się pewnego rodzaju odniesieniem do sporów i zarazem ich rozwiązaniem. Jeszcze przed jej wydaniem dyskutowano w Stanach Zjednoczonych na temat zaangażowania się Kościoła w życie społeczne, problemów ekonomicznych i kwestii robotniczej. Dyskusje i spory toczące się od czasu III Synodu Plenarnego, dotyczyły również zaangażowania się duchownych katolickich w poparcie dla Henry'ego George'a⁷ i problemu wspomnianego już amerykańizmu. Wszystkie one dotyczyły spraw omawianych następnie w encyklice *Rerum novarum*. Co więcej, wiele wskazuje, że mogły one mieć wpływ na jej kształt⁸.

Można zatem stwierdzić, że problemy, o których mowa w encyklice i stosunek do nich Kościoła rzymskokatolickiego w Stanach Zjednoczonych były widoczne już wcześniej. Encyklika stała się w tej sytuacji swoistego rodzaju argumentem w dyskusji i sporze toczonym na różnych płaszczyznach wśród członków episkopatu amerykańskiego od dłuższego

⁷ Na temat Henry'ego George'a i kontrowersji związanej z jego doktryną ekonomiczną zob. rozdział III.

⁸ H.J. Brown, *A History of the Catholic Church in the United States* [w:] *The Catholic Church, USA*, ed. L.J. Putz, Chicago 1956, s. 32–33. Stanowisko takie wyraził bp John Ireland (zob. J. Ireland, *Kościół...*). Jednak jeden z najwybitniejszych historyków Kościoła rzymskokatolickiego w Stanach Zjednoczonych John T. Ellis zauważył, że nie należy przeceniać wpływu kard. Gibbonsa na kształt encykliki *Rerum novarum*. Dodał jednak, że Leon XIII z uwagą śledził wydarzenia dotyczące kwestii robotniczej, zatem nie można wykluczyć, że kontrowersja wokół Rycerzy Pracy w Stanach Zjednoczonych wpłynęła na stosunek papieża do tych problemów; zob. J.T. Ellis, *The Life of James Cardinal Gibbons Archbishop of Baltimore 1834–1921*, Vol. 1, Milwaukee 1952, s. 530–531.

czasu. W pracy odniesiono się nie tylko do kształtowania się postaw wobec kwestii społecznych w katolicyzmie amerykańskim poprzez problemy, które później zostały ujęte w *Rerum novarum*, lecz także uwypuklono zmiany w postrzeganiu tych kwestii po ukazaniu się encykliki.

Do wydania w 1891 r. encykliki *Rerum novarum* w episkopacie i ogólnie w Kościele rzymskokatolickim w Stanach Zjednoczonych istniał dość wyraźny podział na konserwatystów i postępowych (liberałów)⁹, co miało także odzwierciedlenie w postrzeganiu problemów społecznych społeczeństwa amerykańskiego w całej jego różnorodności.

Za głównego stronnika opcji zachowawczej uważano m.in.: Bernarda J. McQuaida, biskupa diecezji Rochester, i Michaela Augustine Corrigan, arcybiskupa Nowego Jorku. Wspierało ich w większości duchowieństwo pochodzenia niemieckiego¹⁰. Do postępowych zaliczano m.in.: kardynała Jamesa Gibbonsa, biskupa Baltimore, Denisa J. O'Connella, biskupa Richmond (wcześniej rektor Kolegium Amerykańskiego w Rzymie), Johna Irelanda, arcybiskupa St. Paul, Johna Lancaster Spaldinga, biskupa Peorii oraz biskupa Johna J. Keane'a, pierwszego rektora Katolickiego Uniwersytetu Amerykańskiego w Waszyngtonie. Po wydaniu encykliki, czyli oficjalnego stanowiska Kościoła rzymskokatolickiego w kwestii społecznej i robotniczej, episkopat amerykański zgodnie zaakceptował jej treść. Jednakże hierarchie katolicy nie byli zgodni co do możliwości wdrożenia jej założeń w życie.

Do najznakomitszych interpretatorów i propagatorów encykliki *Rerum novarum* w Stanach Zjednoczonych należał John A. Ryan. Znał on problemy zawarte w encyklice, gdyż od szeregu lat prowadził intensywne prace na rzecz poprawy warunków życia i pracy robotników. Równocześnie pracował intensywnie nad rozwojem katolickiej nauki społecznej. Prowadził badania porównawcze nad społecznością robotników i warunkami ich życia w różnych krajach. Jako rezultat swojej pracy i wieloletnich doświad-

⁹ Dla opisanía postawy społecznej tej części episkopatu amerykańskiego za bardziej stosowne uważam określenie „postępowi” i jego będę starał się używać, ponieważ część hierarchów Kościoła nie miała zbyt dużo wspólnego z rzeczywistym dziewiętnastowiecznym ruchem liberalnym. Określenie tej części episkopatu przymiotnikiem „liberalni” pojawia się niekiedy w literaturze, jednak sądzę, że należy je traktować jako swego rodzaju uproszczenie.

¹⁰ T. Roemer, *The Catholic Church in the United States*, St. Louis 1950, s. 300.

czeń John A. Ryan przygotował program dla Kościoła rzymskokatolickiego w Stanach Zjednoczonych dotyczący postępowania w kwestii robotniczej. Został on przyjęty, w nieco zmodyfikowanej formie, przez biskupów amerykańskich w 1919 r. jako tzw. *Bishops' Program of Social Reconstruction*. Program inspirowany był problemami robotniczymi i społecznymi, które pogłębiły się w Stanach Zjednoczonych w wyniku I wojny światowej. Postulowano w nim doraźne rozwiązania problemów robotniczych związanych z demobilizacją, m.in.: przestawienie większości gospodarki amerykańskiej na produkcję cywilną i wchłonięcie przez to sporej liczby robotników zdemobilizowanych po wojnie; objęcie opieką inwalidów wojennych itp. Ponadto biskupi zaproponowali rozwiązania bardziej uniwersalne, np.: zagwarantowanie robotnikom zarobków na takim samym poziomie, jak w czasie wojny; kontynuowanie projektu budowy tanich domów dla robotników; prawne zagwarantowanie płac minimalnych i ubezpieczeń socjalnych; współdziałanie pracowników w zarządzaniu przedsiębiorstwami¹¹. Wyraźnie widoczne są bezpośrednie nawiązania do encykliki *Rerum novarum*. Można nawet wyrazić opinię, że *Bishops' Program of Social Reconstruction* był przeniesieniem propozycji zmian dotyczących kwestii robotniczej postulowanych przez Leona XIII na grunt amerykański.

Konsekwencją powstania tego programu była bezprecedensowa współpraca Kościoła rzymskokatolickiego z rządem Stanów Zjednoczonych i stopniowe wprowadzanie ustawodawstwa poprawiającego warunki życia i pracy robotników amerykańskich. Uwidoczniło się to szczególnie podczas wielkiego kryzysu gospodarczego w Stanach Zjednoczonych w latach trzydziestych XX w., gdy episkopat katolicki, mając doświadczenie i teoretyczne podstawy, zaproponował konkretne rozwiązania. Stały się one następnie częścią programu umożliwiającego przezwyciężenie kryzysu gospodarczego, określanego jako „New Deal”¹².

¹¹ *The Program of Social Reconstruction. Issued by Four American Bishops Constituting the Administrative Committee of the National Catholic War Council* [w:] *The Church and the Labor*, ed. J.A. Ryan, J. Husslein, New York 1920, s. 220–239. Program ten został szczegółowo omówiony w dalszej części pracy.

¹² J.M. McShane, *Sufficiently Radical. Catholicism, Progressivism, and the Bishops' Program of 1919*, Washington 1986, s. 272–278.

Wybranie w tej pracy społeczności amerykańskiej dla zobrazowania znaczenia encykliki *Rerum novarum* w dziejach rozwoju socjalnego społeczeństw nie było przypadkowe. Stany Zjednoczone pod koniec XIX w. były państwem o szczególnie złożonych relacjach społecznych i religijnych. Katolicy stanowili mniejszość i byli to głównie imigranci z Europy, wykorzystywani jako najtańsza siła robocza w szybko rozwijającym się przemyśle amerykańskim (sporą grupę wśród nich stanowili również Polacy). Kościół rzymskokatolicki w Stanach Zjednoczonych stanowił stosunkowo młody organizm i mimo szybkiego rozwoju przeżywał spory kryzys za sprawą koncepcji tzw. amerykańizmu, ruchu, który starał się znaturalizować różnorodność katolickich przybyszów z Europy, aby uzyskać jedność w Kościele. W tym celu episkopat amerykański, złożony głównie z biskupów pochodzenia irlandzkiego, starał się zachęcać do wygłaszania kazań w trakcie nabożeństw w języku angielskim. Język ten miał być także obowiązujący w przyparafialnych szkołach podstawowych, nawet jeżeli wierni danej parafii byli w większości imigrantami i nie posługiwali się nim. Jednocześnie imigranci katolicy, nie znając realiów tworzącej się cywilizacji amerykańskiej, niejednokrotnie oskarżali swoich duszpasterzy i hierarchów o relatywizm religijny, który polegał na bagatelizowaniu niektórych dogmatów katolickich. Pełny wykaz tych zarzutów zamieścił w swoim liście pasterskim Leon XIII do episkopatu amerykańskiego *Testem benevolentiae*, wydanym w 1899 r. Biskupi amerykańscy zdecydowanie zaprzeczyli tym pomówieniom, twierdząc, że różnego rodzaju uchybienia w praktykowaniu życia sakramentalnego nie wynikały z ich inicjatywy¹³.

Ukazanie się encykliki *Rerum novarum* było wydarzeniem o wielkim znaczeniu. Nie jest intencją autora tej publikacji zgromadzenie i przedstawienie choćby większości komentarzy dotyczących *Rerum novarum*, które ukazały się w prasie amerykańskiej po wydaniu encykliki. W większości ograniczały się one do przedstawienia jej treści, co miało charakter

¹³ Na temat amerykańizmu zob. m.in.: T.T. McAvoy, *The Great Crisis in American Catholic History 1895–1900*, Chicago 1957; „U.S. Catholic Historian” 11, 1993 (cały tom poświęcony temu zagadnieniu).

jedynie informacyjny i propagatorski¹⁴. Zatem niewiele one wnoszą do tematu niniejszej pracy.

Inną rangę mają jednak liczne wypowiedzi dostojników Kościoła rzymskokatolickiego w kwestii socjalnej, które poprzedziły ukazanie się encykliki *Rerum novarum*. Uznano zatem, że przedstawienie oddziaływania na Stany Zjednoczone nauczania Leona XIII dotyczącego problemów robotniczych wymaga uprzedniego odwołania się do innych encyklik tegoż papieża oraz jego poprzednika, papieża Piusa IX, a także opracowań dotyczących rozwoju katolickiej nauki społecznej, wśród których do najważniejszych należą prace m.in.: Czesława Strzeszewskiego¹⁵ i Józefa Majki¹⁶.

Dla opracowania zawartego w tytule zagadnienia niezbędna jest analiza zmiany postrzegania ideologii liberalizmu i socjalizmu w Kościele rzymskokatolickim. W polskiej historiografii dotyczącej tego zagadnienia znajdujemy opracowania m.in.: Piotra Matejskiego¹⁷ oraz Mirosława Sadowskiego¹⁸. Jednak za najbardziej wyczerpującą pracę dotyczącą relacji Kościoła rzymskokatolickiego z liberalizmem w ogóle, a w szczególności

¹⁴ Zob. np.: R.J. Holaind, *The Encyclical Rerum Novarum*, „American Ecclesiastical Review” 5, 1891, No. 1, s. 81–83; T.B. Preston, *Pope Leo on Labor*, „Arena” 4, 1891, No. 22, s. 459–467; M.M. Sheedy, *The Encyclical to the American Iron-Workers and Coal-Miners*, „Catholic World” 53 (318), 1891, s. 850–861; *Pope Leo on the Condition of Labor*, „Independent” 43, 1891, s. 909–913; *The Pope’s Encyclical on the Labor Question*, „Review of Reviews” 3, 1891, No. 18, s. 622–628; *The Pope’s Latest Word*, „New York Times” 1891, 24 May, s. 4; E.B. Brady, *The Pope and the Proletariat*, „Catholic World” 53, 1891, No. 317, s. 633–644; J.G. Brooks, *The Papal Encyclical upon the Labor Question*, „Proceedings of the American Economic Association” 9, 1894, s. 546. Bezpośrednia reakcja na ukazanie się encykliki *Rerum novarum* w postaci artykułów prasowych została omówiona w: A.I. Abell, *The Reception of Leo’s XIII Labor Encyclical in America, 1891–1919*, „Review of Politics” 7, 1945, No. 4, s. 464–495.

¹⁵ C. Strzeszewski, *Katolicka nauka społeczna*, Lublin 2003.

¹⁶ J. Majka, *Katolicka nauka społeczna*, Warszawa 1988.

¹⁷ P. Matejski, *Liberalizm i socjalizm w świetle społecznego nauczania Kościoła*, Kraków 1996.

¹⁸ M. Sadowski, *Koncepcja wolności w nauczaniu papieża Leona XIII*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 44, 2000, s. 85–94; tenże, *Papież Leon XIII (1878–1903) wobec socjalizmu, masonerii i liberalizmu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 48, 2001, s. 73–90; tenże, *Państwo w doktrynie papieża Leona XIII*, Wrocław 2002.

stopniowej akceptacji przez Kościół liberalnych instytucji państwowych uznać należy książkę Michaela Novaka¹⁹.

Z tego względu, że encyklika *Rerum novarum* dotyczyła problemów robotniczych, nieodzowne jest przedstawienie sytuacji robotników oraz kondycji gospodarczej Stanów Zjednoczonych Ameryki od drugiej połowy XIX w. do początku XX w. Na ten temat istnieje bogata literatura amerykańska. Do najciekawszych należą opracowania m.in.: Edwarda C. Kirklanda²⁰, Herolda U. Faulknera²¹ oraz Josepha G. Raybacka²². O kłopotach dotyczących robotników w Stanach Zjednoczonych, z uwzględnieniem kwestii związków zawodowych oraz imigracji, pisali m.in.: Isaac A. Hourwich²³, John R. Commons²⁴ oraz John Bodnar²⁵.

W historiografii polskiej szczególnie przydatne opracowania dotyczące stosunków państwa z Kościołem katolickim w Stanach Zjednoczonych wyszły spod pióra Roberta M. Małajnego²⁶, a wśród autorów prezentujących poglądy na temat papieża Leona XIII, należy wymienić wspomniane już prace Mirosława Sadowskiego. Powyższe opracowania skupiają się na roli Kościoła rzymskokatolickiego w kształtowaniu relacji pomiędzy społeczeństwem katolickim a państwem liberalnym, które w gospodarce kieruje się wytycznymi kapitalizmu wolnorynkowego oraz relacjach między kapitałem i przemysłem a robotnikami, wiernymi Kościoła rzym-

¹⁹ M. Novak, *Liberalizm – wróg czy sprzymierzeniec Kościoła. Nauczanie społeczne Kościoła a instytucje liberalne*, tłum. W. Büchner, Poznań 1992.

²⁰ E.C. Kirkland, *A History of American Economic Life*, New York 1951; tenże, *Industry Comes of Age. Business, Labor and Public Policy 1860–1897*, Chicago 1967.

²¹ H.N. Scheiber, H.G. Vatter, H.U. Faulkner, *American Economic History*, New York 1976; H.U. Faulkner, M. Starr, *Labor in America*, New York 1958; H.U. Faulkner, *American Economic History*, New York 1960; tenże, *American Political and Social History*, New York 1943; tenże, *The Quest for Social Justice 1898–1914*, New York 1931.

²² J.G. Rayback, *A History of American Labor. Expanded and Updated*, New York 1966.

²³ I.A. Hourwich, *Immigration and Labor. The Economic Aspects of European Immigration to the United States*, New York 1912.

²⁴ *Trade Unionism and Labor Problems*, ed. J.R. Commons, Boston 1905; *History of Labour in the United States*, Vol. 1–2, ed. J.R. Commons, New York 1921.

²⁵ J. Bodnar, *The Transplanted. A History of Immigrants in Urban America*, Bloomington 1987.

²⁶ R.M. Małajny, „Mur separacji” – państwo a Kościół w Stanach Zjednoczonych Ameryki, Kraków 1992.

skokatolickiego. Za najciekawsze, polskojęzyczne, opracowanie historii Kościoła rzymskokatolickiego w Stanach Zjednoczonych należy uznać książkę Jana Piekoszewskiego²⁷. Bogata jest także literatura omawiająca problemy życia religijnego i społecznego robotników polskiego pochodzenia, m.in. autorstwa Barbary Leś²⁸ oraz Adama Walaszka²⁹.

Historia Kościoła rzymskokatolickiego w Stanach Zjednoczonych Ameryki na przełomie XIX i XX w. jest zagadnieniem szczególnie interesującym ze względu na skomplikowane problemy, z jakimi hierarchia katolicka musiała się uporać. Jednym z nich był problem amerykanizmu, na temat którego powstała bogata literatura w Stanach Zjednoczonych. Do najlepszych i najbardziej wyczerpujących opracowań należy zaliczyć prace Thomasa T. McAvoya³⁰ oraz Theodore Maynarda³¹. O ile w historiografii anglojęzycznej kwestia ta rozpatrywana jest praktycznie w każdym opracowaniu dotyczącym katolicyzmu w Stanach Zjednoczonych w XIX w., o tyle w języku polskim literatura tego zagadnienia jest uboga, choć należy wspomnieć o próbie przedstawienia tego tematu w pracy E. Jełowickiego³². Inną sprawą była konfrontacja związana z podjęciem działań potępiających amerykańską organizację Rycerzy Pracy, która doczekała się całościowego opracowania przez Henry'ego J. Browne'a³³.

Dyskusje toczone wokół problemu rodzącej się klasy robotniczej w Stanach Zjednoczonych wpłynęły w zasadniczy sposób na odbiór encykliki *Rerum novarum*. Ze względu na jej nowatorskie spojrzenie na kwestię socjalną, nie była do końca zgodna z poglądami konserwatywnej części episkopatu i duchowieństwa amerykańskiego. Odpowiadała jednak światopoglądowi biskupów postępowych, którzy poświęcali dużo uwagi kwestiom społecznym. Ich wypowiedzi stały się głównymi źródłami tej pracy, poczynając od wspomnianego już wystąpienia biskupa Johna Ireland-

²⁷ J. Piekoszewski, *Katolicyzm amerykański*, Lublin 1989.

²⁸ B. Leś, *Kościół w procesie asymilacji Polonii amerykańskiej*, Wrocław 1981.

²⁹ A. Walaszek, *Polscy robotnicy, praca i związki zawodowe w Stanach Zjednoczonych Ameryki 1880–1922*, Wrocław 1988.

³⁰ T.T. McAvoy, *The Great...*

³¹ T. Maynard, *The Catholic Church and the American Idea*, New York 1953.

³² E. Jełowicki, *Studia nad amerykanizmem*, Lwów 1929.

³³ H.J. Browne, *The Catholic Church and the Knights of Labor*, Washington 1949.

da³⁴, otwierającego dyskusję w interesującej nas kwestii przez wystąpienia innych hierarchów amerykańskiego episkopatu dotyczące zagadnień społecznych, m.in.: biskupa Johna L. Spaldinga³⁵, biskupa Johna J. Keane³⁶, kardynała Denisa J. O'Connella³⁷ czy kardynała Jamesa Gibbonsa³⁸, kończąc na pracach Johna A. Ryana³⁹, który miał duży wpływ na kształt biskupiego programu rekonstrukcji społecznej z 1919 r.

Autor niniejszego opracowania za najciekawsze i najcenniejsze uważa materiały zebrane podczas pobytu w Stanach Zjednoczonych na stypendium w 2004 r. finansowane przez Fundację Kościuszkowską. Stypendium to umożliwiło przeprowadzenie badań na Katolickim Uniwersytecie Amerykańskim w Waszyngtonie (The Catholic University of America, Washington DC), gdzie dokonano kwerendy źródłowej w archiwum uniwersyteckim, które pełni zarazem funkcję centrum badań nad społecznością katolicką w Stanach Zjednoczonych Ameryki: The American Catholic History Research Center and University Archives (dalej ACUA). Badania skoncentrowano wówczas na twórczości Johna A. Ryana, głównego interpretatora encykliki *Rerum novarum* w Stanach Zjednoczonych i materiałach gromadzonych przez niego podczas pracy na uniwersytecie katolickim. Ponadto zapoznano się z archiwaliaми dotyczącymi poszczególnych osób z episkopatu amerykańskiego, m.in.: kardynała Jamesa Gibbonsa, arcybiskupa Johna J. Keana, biskupa Johna Irelanda, biskupa Johna L. Spaldinga, oraz z obszerną anglojęzyczną literaturą przedmiotu.

³⁴ J. Ireland, *The Catholic Church Equally...*; tenże, *Kościół...*; tenże, *Personal Liberty and Labor Strikes*, „North American Review” 173, 1901, No. 539, s. 445–453.

³⁵ J.L. Spalding, *Opportunity...*; tenże, *Socialism and Labor and Other Arguments. Social, Political and Patriotic*, Chicago 1902.

³⁶ J.J. Keane, *The Catholic Church and Economics*, „The Quarterly Journal of Economics” 6, 1891, No. 1, s. 25–46.

³⁷ D.J. O'Connell, *Pastoral Letter on the Laborers Rights*, 23 November 1912 [w:] *The Church and the Labor...*, s. 177–186.

³⁸ J. Gibbons, *Memorial Presented to the Holy See on the Knights of Labor*, 20 February 1887 [w:] *The Church and the Labor...*, s. 145–158; tenże, *A retrospect...*

³⁹ Zob. m.in. publikacje dotyczące kwestii społecznej w Stanach Zjednoczonych: J.A. Ryan, *A Living Wage its Ethical and Economic Aspects*, New York 1906; tenże, *Distributive Justice*, New York 1916; tenże, *The Church and Socialism and Other Essays*, Washington 1919; tenże, *Social Reform*, New York 1909; tenże, *Social Doctrine in Action. A Personal History*, New York 1941; zob. też liczne maszynopisy i artykuły wyszczególnione w bibliografii.